

# บททวนแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ

มธุรส ศิริสฤติย์กุล

การศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ มีความเป็นมาที่ยาวนานหลายทศวรรษ ทั้งจากนักวิชาการไทยและนักวิชาการต่างประเทศ อันเนื่องมาจากความเป็นท้องถิ่นและความคิดรวบศูนย์ของรัฐชาติไทยนั้น ได้ปรากฏความเป็นปฏิกิริยาและต่อต้านกันไปมาในหลายหลายหลากหลายรูปแบบ ในตอนต่อไป จะเป็นการสรุปแนวคิดสำคัญในเรื่องปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติกับชุมชนท้องถิ่นจากมุมมองของหลายสาขา

รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา (2533) เป็นงานวิชาการที่รวบรวมความหลากหลายในวิธีการเข้าถึงปัญหาในหน่วยการวิเคราะห์ และระดับการวิเคราะห์ ในการอธิบายลักษณะของรัฐและสังคมหมู่บ้านไทย อาทิ แอนดรูว์ เทอร์ตัน (2533) เรื่อง “บรรดาอำนาจท้องถิ่นกับการแยกตัวทางสังคมในชนบท” กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนไทยว่านับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มใช้แนวทางพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกเมื่อปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา ซึ่งถือว่าการริเริ่มใช้นโยบาย “การพัฒนาชุมชน” ทางราชการได้ชักชวนให้มีการสร้างสมานฉันท์ในชุมชน และมีการส่งเสริมให้เกิด “ผู้นำชุมชน” (ซึ่งมักจะได้แก่คน 3 ประเภท ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ครู เจ้าอาวาส) ทำให้เกิดการแตกตัวทางสังคมเศรษฐกิจทั้งภายในและระหว่างหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านกับเมือง ผู้นำชุมชนก็มีแนวโน้มกีดกันคนจน และนำรวมเอาสมาชิกจากระดับชั้นคล้าย ๆ กัน จากหมู่บ้านอื่น และจากระดับชั้นพ่อค้า และข้าราชการที่อยู่นอกเหนือหมู่บ้านเข้ากลุ่มตน

จะเห็นได้ว่า แอนดรูว์ เทอร์ตัน พยายามก้าวพ้นไปจากวิธีการศึกษาแบบที่มุ่งเน้นความสำคัญแก่ปัจจัยทางเศรษฐกิจเพียงประการเดียว เนื่องจากวิธีการเข้าถึงปัญหาดังกล่าวไม่สามารถอธิบายสภาพหรือสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมไทยได้กระจ่างชัดพอ เนื่องจากการนิยามชนชั้นในสังคมชนบทยังทำไม่ได้ในขณะนั้น เนื่องจากการก่อร่างของชนชั้นยังไม่ชัดเจน ในการนี้ผู้เขียนมองว่ารัฐไทยจะเพิ่มพูนประโยชน์ของรัฐเอง โดยสามารถครอบงำความเป็นใหญ่เอาไว้ได้ และสร้างสภาพเงื่อนไขที่เอื้อต่อการที่ระบบทุนนิยมจะเข้าไปสู่ชนบทได้ด้วยการพยายามขัดขวางปราบปราม ลดทอน หรือเบี่ยงเบนความขัดแย้งซึ่งอาจประทุขึ้นระหว่างชนชั้นในชนบท หรือขัดขวางการก่อร่างของจิตสำนึกและการจัดองค์กรบางรูปแบบ หรือขัดขวางการก่อร่างของชนชั้นเสียตั้งแต่แรก สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้ต่อเมื่อรัฐเชื่อมต่อกับผู้ผลิตในชนบทได้ โดยอาศัยบรรดาอำนาจท้องถิ่น (local powers) ซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่ครองอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจในระดับต่าง ๆ สามารถควบคุมทรัพยากรสำคัญ ๆ ไว้ในมือ หรือร่ำรวยเพราะมีบทบาทเชื่อมโยงอยู่กับภาครัฐ (อนันตญา 2533: 20)

บทความของปีเตอร์ เอฟ เบลล์ เรื่อง “รัฐไทย พัฒนาการของระบบทุนนิยม กับชนบทในประเทศไทย” เป็นความพยายามพิจารณาความเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ในการพัฒนาการเศรษฐกิจการเมืองไทย โดยให้ความสำคัญอย่างยิ่งยวดกับกระบวนการสะสมทุน เนื่องจากลักษณะกระบวนการดังกล่าวมีผลสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ทางชนชั้นระหว่างทุนนิยมศูนย์กลางและทุนนิยมบริวารเช่นไทย มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐจักรวรรดินิยมในศูนย์กลางกับรัฐอาณานิคมใหม่ มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐจักรวรรดินิยมในศูนย์กลางกับรัฐอาณานิคมใหม่ มีผลต่อความสัมพันธ์ทางชนชั้นและเพศในสังคมไทยเอง นอกจากนั้น ยังมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบท และระหว่างรัฐกับหมู่บ้านในสังคมไทยอีกด้วย (อนันตญา 2533: 21)

บทความของฟิลิป เฮอร์ช เรื่อง “หมู่บ้านสู่รัฐ-รัฐสู่หมู่บ้าน” ตั้งข้อสังเกตเรื่องหน่วยการวิเคราะห์และพิจารณานโยบายและวาทกรรมของรัฐไทยในการพัฒนาชนบท สรุปได้ว่า เมื่อประเทศพัฒนาเข้าสู่ความเป็นทันสมัยมากขึ้น หมู่บ้านก็เชื่อมต่อกับรัฐแน่นแฟ้นขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งเราจะมองว่าหมู่บ้านกับรัฐแยกต่างหากจากกัน หรือต่างคนต่างอยู่อย่างอิสระจากกันทั้งในเชิงภูมิศาสตร์และในเชิงสถาบันไม่ได้อีกแล้ว ซึ่งเมื่อพิจารณาลักษณะนโยบายและวาทกรรมนี้มีลักษณะและกระบวนการทางการเมืองสองอย่างซึ่งขัดแย้งกันอยู่ในตัว ในด้านหนึ่งคือกระบวนการมีส่วนร่วม และอีกด้านหนึ่งคือ กระบวนการการขยายความครอบงำโดยรัฐ อันเป็นกระบวนการซึ่งรัฐกำลังเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้าน (อนันตญา 2533: 21)

ความขัดแย้งดังกล่าวดำรงอยู่เพราะ ด้านหนึ่งวาทกรรมของราชการ แจกแจงความมุ่งหมายในการพัฒนาชนบทว่า เป็นการส่งเสริม “สวัสดิการ” “ความเจริญ” “ความสะอาด” “ความสามัคคี” “ความมั่นคง” “การมีส่วนร่วม” ของชาวชนบท แต่การณั้กลับกลายเป็นว่า การพยายามพัฒนาชนบทนั้น ได้เอื้อให้รัฐเข้าควบคุมหมู่บ้านได้มากยิ่งขึ้น สะดวกขึ้น และเอื้อให้ความสัมพันธ์แบบทุนนิยมมีส่วนกำหนดชีวิตและงานของชาวชนบทมากขึ้นเป็นลำดับ จึงอาจกล่าวได้ว่า วาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาชนบทของรัฐไทยนั้น ได้ทำหน้าที่บิดบังความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอยู่ในสังคม แต่แม้ว่าชาวบ้านจะรู้สึกคัดค้านต่อต้านหรือต้องการนำเสนอวาทกรรมที่แตกต่างออกไป ก็ทำได้ยากเนื่องจากกลัวถูกเพ่งเล็ง

ชยันต์ วรรณนะภุติ (2533) เรื่อง “รัฐ การพัฒนาชนบท และการสืบทอดลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านภาคเหนือของไทย” ได้หยิบยก การพัฒนา ของรัฐขึ้นมาพิจารณาเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหมู่บ้านเช่นกัน แต่ในลักษณะที่มองแตกต่างจากเฮอร์ช ชยันต์มอง การพัฒนา ว่าเป็นวิธีการที่รัฐใช้เพื่อผนึกหมู่บ้านเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเมืองระดับชาติเพื่อเอื้ออำนวยให้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมแทรกตัวเข้าไปในหมู่บ้านและช่วยให้ชนชั้นบางชนชั้นสะสมทุนร่ำรวยขึ้นมาได้ ตลอดจนเป็นวิธีการที่รัฐใช้เพื่อสืบทอดลักษณะทางสังคมของความสัมพันธ์ทางการผลิตอีกด้วย

บริบทการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะตั้งแต่ยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นต้นมา ได้ให้ความสำคัญกับอุดมการณ์การพัฒนา ซึ่งตั้งอยู่บนสมมติฐานอันผิดพลาด นั่นคือการอธิบายสาเหตุของความยากจนว่าเนื่องมาจากการขาดโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน ขาดวิทยาการสมัยใหม่ ขาดค่านิยมบางประการ และการที่มีประชากรมาก ทั้ง ๆ ที่ปัญหาพื้นฐานที่แท้จริงในชนบทอยู่ที่ความเหลื่อมล้ำ ความไม่เป็นธรรมในการกระจายการถือครองที่ดิน โครงสร้างชนชั้น อีกทั้งปัญหาความไร้ประสิทธิภาพของระบบราชการ

บทความของชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533) เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนาในภาคเหนือ” เป็นความพยายามศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนาโดยพิจารณาว่าเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของสังคมหมู่บ้านกับพลังภายนอก อาทิ รัฐและระบบเศรษฐกิจ โดยใช้แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม ทฤษฎีบทบาท และทฤษฎีแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาการเมือง พบว่าชาวนาที่ยากจนมักไม่กล้าท้าทายผู้มีอำนาจอย่างเปิดเผย เสมือนว่ามีความเฉื่อยชาทางการเมือง และมักแสวงหาผู้อุปถัมภ์ให้คุ้มครองตน (อนัญญา 2533: 24-25)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2533) เรื่อง “ความขัดแย้งในการใช้แรงงานในชนบทภาคเหนือของไทย” เน้นวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปภายในหมู่บ้านมากกว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหมู่บ้าน โดยพิจารณาอย่างเจาะจงถึงสภาพ ลักษณะ และบริบทความขัดแย้งที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคเหนือ พบว่าหลังจากปี พ.ศ. 2519 มีพัฒนาการใหม่ ๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ยังผลให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในหมู่บ้าน ในขณะที่นโยบายของรัฐที่ส่งเสริมให้เศรษฐกิจชนบทกลายเป็นเศรษฐกิจแบบเงินตรามากขึ้นเป็นลำดับ ทำให้ผู้ผลิตในชนบทเล็ก ๆ จำนวนมากต้องหันไปพึ่งการรับจ้างแรงงาน ในขณะที่ชาวนาที่มีฐานะดีสามารถสะสมทุนจนอยู่ในฐานะที่จ้างแรงงานผู้อื่นได้ ยิ่งเมื่อการผลิตเพื่อการค้าเข้มข้นขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการเพาะปลูกพืชปีละ 3 ครั้ง ก็เกิดแรงผลักดันให้เกิดการจ้างแรงงานรายวัน โดยจ่ายค่าจ้างเป็นเงินเพิ่มมากขึ้น ขณะที่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เริ่มเสื่อมถอยลง ความขัดแย้งในระยะหลังจึงมีลักษณะเป็นความขัดแย้งระหว่างผู้เป็นนายจ้างกับลูกจ้าง ในเรื่องของค่าจ้างแรงงานเป็นหลัก โดยทั้งสองฝ่ายต่อสู้กันโดยสำนึกหรืออยู่ว่าเป็นการต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ของตน (อนัญญา 2533: 25-26)

พัฒนา กิติอาษา (2544) ได้จัดกลุ่มผลงานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ หรือท้องถิ่นนิยม ในวงวิชาการไทยหลัง พ.ศ. 2500 ดังต่อไปนี้คือ แนวทางแรก แนวทางการศึกษาท้องถิ่นเพื่อตรวจสอบและท้าทายวิสัยทัศน์ประวัติศาสตร์กระแสหลัก แนวทางที่สอง แนวการศึกษาท้องถิ่นจากมิติทางชาติพันธุ์ ศาสนา และพิธีกรรม อุดมการณ์และบทบาททางเพศ และการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย แนวทางที่สาม แนวการศึกษาท้องถิ่นที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับเมือง วัฒนธรรมชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวทางที่สี่ แนวการศึกษา

เศรษฐกิจ การเมือง และการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น และ แนวทางที่ห้า แนวการศึกษา  
ท้องถิ่นนิยมและชาตินิยมเพื่อกู้ภัยเศรษฐกิจยุคไอเอ็มเอฟ (พัฒนา 2544: 155)

แนวทางแรก แนวทางการศึกษาท้องถิ่นเพื่อตรวจสอบท้าทายแนวคิดประวัติศาสตร์  
กระแสหลัก นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ได้ศึกษาวิเคราะห์หลักฐานในระดับท้องถิ่นเป็นจุดเริ่มต้นใน  
การตรวจสอบและท้าทายวิสัยทัศน์เกี่ยวกับอดีตที่ปรากฏอยู่ในเอกสารประวัติศาสตร์ของทาง  
ราชการซึ่งแนวทางนี้ถือว่า การตีความเรื่องราวเกี่ยวกับอดีตไม่ได้มีความหมายตายตัวเพียง  
ประการใดประการหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่การตีความอดีตยังขึ้นอยู่กับโครงเรื่อง (plot) และ  
อำนาจทางการเมืองที่อยู่เบื้องหลังประวัติศาสตร์นิพนธ์ โดยเฉพาะสายสกุลประวัติศาสตร์นิพนธ์  
ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากว่า ใช้ประวัติศาสตร์เป็น  
เครื่องมือของอำนาจและอุดมการณ์ของรัฐ ใช้ประวัติศาสตร์เพื่อสร้างชาติ และความเป็นอันหนึ่ง  
อันเดียวกันของคนในชาติมากกว่าการให้ความสำคัญกับหลักฐานข้อเท็จจริงในระดับท้องถิ่น  
ตัวอย่างงานศึกษาที่น่าสนใจคือ สายพิน (2538) ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับการปรากฏตัวของท้าวสุร  
นารี และการเมืองในการสร้างวีรกรรมของวีรสตรีท่านนี้ ซึ่งโดดเด่นในแง่ของการตั้งคำถาม การ  
ค้นคว้าหลักฐาน และการตีความหมาย เปิดประเด็นให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เคยเสมอ  
ภาคกันระหว่างส่วนกลางกับท้องถิ่น (พัฒนา 2544: 160-161)

แนวทางที่สอง การศึกษาชุมชนท้องถิ่นจากมิติทางชาติพันธุ์ ศาสนา และพิธีกรรม  
อุดมการณ์ บทบาททางเพศ และการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย อาทิ ยศ (2535) สมศักดิ์และ  
คณะ (2532) งานศึกษาในกลุ่มนี้มักมีข้อค้นพบว่า ชุมชนท้องถิ่นมีความเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่  
ยึดถือประเพณีหรือธรรมเนียมปฏิบัติเฉพาะถิ่นที่เคยเป็นมา เพราะได้รับเอาความทันสมัยใน  
รูปแบบต่าง ๆ มีถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา เครื่องอำนวยความสะดวก จึงน่าวิตกว่า การ  
เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยนั้นจะก่อให้เกิดผลกระทบในเชิงลบมากกว่าทางบวก (พัฒนา  
2544: 172-173)

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการรุ่นใหม่หลายคน อาทิ สุชาติดา ทวีสิทธิ์ (Suchada 2000) กลับใช้  
แนวการวิเคราะห์ที่ซับซ้อนและลึกซึ้งซึ่งกว่าการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงและวัดจากตัวเลขสถิติ  
เมื่อพิจารณาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชีวิต ประสบการณ์ โลกทัศน์ และอัตลักษณ์ของกลุ่ม  
คนที่เกี่ยวข้องกับความทันสมัยในท้องถิ่นมากที่สุด เช่น สาวโรงงาน แรงงานอีสานที่ทำงานอยู่ใน  
กรุงเทพฯ และแรงงานย้ายถิ่นกลุ่มต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า กระบวนการที่นำไปสู่ความทันสมัยเป็นการ  
เปลี่ยนแปลงที่มากกว่าการเปลี่ยนแปลงวัตถุภายนอก และลึกซึ้งซับซ้อนลงไปถึงความเป็นตัวตน  
ในเรื่องเล่า กระบวนการต่อรองทางอัตลักษณ์ และวัฒนธรรมระหว่างท้องถิ่นกับเมืองหรือความ  
ทันสมัยทั้งหลาย การศึกษาที่แบ่งขั้วระหว่างเมืองกับชนบทชัดเจนมากเกินไป อาจไม่ครอบคลุม  
ความสลับซับซ้อนของปรากฏการณ์ในปัจจุบันที่มีการติดต่อด้านข้อมูลข่าวสาร และการคมนาคม

ชนส่งระหว่างกันอยู่ตลอดเวลาทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับโลก (พัฒนา 2544: 173-174)

**แนวทางที่สาม** แนวการศึกษาที่เน้นวัฒนธรรมชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวทางนี้มีความคล้ายคลึงกับแนวทางแรก ในแง่ของการใช้ประวัติศาสตร์บอกเล่า ความทรงจำ และเอกสารในท้องถิ่น มาใช้สร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นอย่างเป็นอิสระ และมีนัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชุมชนท้องถิ่นมากกว่าที่เคยเป็นมา อาทิ งานศึกษาของสุจิตต์ (2539) จุฬาร และคณะ (2529) หรืองานศึกษาของฉัตรทิพย์ (2534) พรพิไล (2531) สุวิทย์ (2530) นักวิชาการกลุ่มนี้ทำงานภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องวิถีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic mode of production) ให้ความสนใจกับบ้านหรือหมู่บ้านในฐานะที่เป็นหน่วยการวิเคราะห์ และพิจารณาพัฒนาการทางเศรษฐกิจ ภายใต้กรอบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมระหว่างบ้านกับเมือง หรือรัฐส่วนกลางกับท้องถิ่น ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาวบ้าน มีความเป็นตัวของตัวเอง ให้คุณค่ากับคน ให้คุณค่ากับชุมชน ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความเป็นอิสระในตัวเอง กล่าวได้ว่า แนวคิดข้างต้นได้พัฒนามาเป็นแนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน ซึ่งฉัตรทิพย์ได้ให้ความหมายว่า คือการสนับสนุน ส่งเสริม การปรับเอาคุณค่า ความรู้ และภูมิปัญญาของท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนา โดยเน้นการพึ่งตนเองและการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในท้องถิ่น (พัฒนา 2544: 177-178)

**แนวทางที่สี่** แนวการศึกษาเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองและการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น แนวทางนี้เริ่มต้นพัฒนาโดยกลุ่มนักวิชาการที่ร่วมกันก่อตั้งวารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองในราวกลางทศวรรษที่ 2520 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับนักพัฒนาเอกชนได้เริ่มต้นทำงานในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศ หลังจากการคลี่คลายของการเมืองไทยหลังนโยบาย 66/2523 โดยได้ประยุกต์ใช้โมทัศน์หลักของทฤษฎีนีโอมาร์กซิสต์เข้ามาอธิบายปัญหาความยากจน ความอยุติธรรม และความบกพร่องในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของไทย มโนทัศน์หลักที่ได้รับกรกล่าวถึงมากเป็นพิเศษได้แก่ อุดมการณ์ ความแตกต่างทางชนชั้น จิตสำนึก อำนาจและกลไกแห่งอำนาจ วิธีการผลิต นักวิชาการและนักจัดการทรัพยากรท้องถิ่น โดยเฉพาะปัญหาป่าไม้ ปัญหาที่ดินทำกิน ปัญหาผลกระทบของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ เช่น เขื่อน ฝ่ายเก็บน้ำขนาดใหญ่ โดยทั้งสองฝ่ายได้ทำงานร่วมกับชาวบ้านในลักษณะของการจัดตั้งเครือข่าย ที่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและร่วมมือกันในการเคลื่อนไหวและผลักดันให้รัฐ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแก้ไขปัญหาระหว่างหรือดำเนินงานในทางที่เหมาะสมมากขึ้น นั่นคือ การให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับกระบวนการกลุ่มและองค์กรชาวบ้านหรือชาวไร่ชาวนาในชนบท ดังปรากฏในงานศึกษาของเจิมศักดิ์ (2535) ฉลาดชาย (2528) อานันท์ (2543) (พัฒนา 2544: 188-191)

แนวทางที่ห้า แนวการศึกษาท้องถิ่นนิยมและชาตินิยมเพื่อกู้ภัยเศรษฐกิจยุคไอเอ็มเอฟ กล่าวได้ว่า หลังวิกฤตทางเศรษฐกิจของไทย กรกฎาคม 2540 เป็นต้นมา ได้มีกลุ่มผู้เคลื่อนไหว ภายใต้กรอบแนวคิดและปฏิบัติการทางสังคมที่น่าสนใจหลากหลายประการ ได้แก่ แนวคิดประชาสังคม (Civil Society) ธรรมรัฐหรือสังคมชุมชนเข้มแข็ง (good governance) เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งโดยเนื้อหาแล้วเป็นเรื่องของความพยายามสนับสนุนให้ภาคประชาชนได้เติบโต ขยายตัวและดูแลตนเองในเรื่องต่าง ๆ

งานศึกษาของผาสุก (Pasuk 1999) ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาวบ้านในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาไว้ 3 ประเด็นคือ *ประเด็นแรก* ในช่วงเวลา 2-3 ปีที่ผ่านมา ลำพังถ้าชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ ไร้อำนาจ หากถูกกล่าวถึงขึ้นมาปกป้องชุมชนของตนเอง พวกเขาไม่เคยประสบความสำเร็จ ดังนั้นการต่อต้านโครงการขนาดใหญ่ ต้องได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายประชาสังคม *ประเด็นที่สอง* รัฐไทยใช้ยุทธวิธีกำจัดการคัดค้านด้วยวิธีการที่ทำให้ชาวบ้านอึดอัดคับข้องใจ เนื่องจากรัฐไม่เคยปรับตัวต่อสถานการณ์ใหม่ ๆ ไม่เคยจัดการประชาพิจารณ์รับฟังความคิดเห็นที่เหมาะสม ทำให้ชาวบ้านผู้ต่อต้านอำนาจรัฐต้องตอบโต้ด้วยวิธีรุนแรง และ*ประเด็นที่สาม* แม้แต่การต่อต้านรัฐในโครงการเล็ก ๆ อารมณ์ของทั้งสองฝ่ายก็มีการปะทะกันอย่างรุนแรง โดยเฉพาะความตึงเครียดที่เกิดจากเศรษฐกิจตกต่ำ และความรวดเร็วในการสื่อสารมวลชนทำให้ภาพข่าวปรากฏตามสื่อต่าง ๆ อย่างแพร่หลาย (Pasuk 1999: 2)

เมื่อได้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน ในห้วงประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา เราจะพบว่าชุมชนเป็นฝ่ายเสียเปรียบและถูกดักตวงประโยชน์มาอย่างต่อเนื่อง ในบริบทของวงการศึกษาธารณสุขไทยก็เช่นเดียวกัน การสาธารณสุขมูลฐานใช้วิธี *การจัดตั้งชุมชน* (community organization) ซึ่งหมายถึงการกระบวนกรในการรวมกลุ่ม ซึ่งชาวบ้านสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อยกระดับสุขภาพ (Goldsmith 1985) ในตัวแบบและการดำเนินงานโครงการสาธารณสุขมูลฐาน ซึ่งกระนั้นภายในกระบวนการจัดตั้งชุมชนเอง ก็มีปัญหาอุปสรรคสำคัญหลายประการเนื่องจากการเป็นการสั่งการจากบนสู่ล่าง (top-down) กิจกรรมการพัฒนาสาธารณสุขในหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นตัวเป้าหมาย และวิธีการทำงานเป็นเรื่องที่ถูกตัดสินจากหน่วยงานวิชาการใน ส่วนกลางและส่งผ่านโครงสร้างของระบบราชการตามลำดับขั้น เพื่อเข้าสู่ชุมชนในท้ายที่สุด โดยใช้รูปแบบการทำงานที่เหมือนกันทั่วทั้งประเทศ เมื่อบวกกับความไร้ประสิทธิภาพในการเตรียมชุมชนของเจ้าหน้าที่ในส่วนปลาย ได้ส่งผลให้การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรม และโครงการสาธารณสุขมูลฐานอยู่ในระดับต่ำ (ทวิทองและคณะ 2531)

ดังนั้น การทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐในระดับพื้นที่กับผู้นำชุมชน จึงควรมีรูปแบบที่หลากหลายมากกว่ารูปแบบของอาสาสมัครสาธารณสุขเท่านั้น และเนื้อหาที่ควรจะเป็นเรื่องสุข

ภาวะในภาพกว้าง อาทิ ปัญหาเศรษฐกิจสังคมภายในหมู่บ้าน จากความคิดริเริ่มของชาวบ้านผู้สะท้อนปัญหาของตนเองได้มากกว่าการป้องกันโรคที่เกิดขึ้นตามกระแสสังคมเท่านั้น

## หนังสือแนะนำ

- จุฬาราชมนตรี ชัยติงหวงนิรันดร์ และคณะ. (2529). *ประวัติศาสตร์หมู่บ้านคำม่วง ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น*.ขอนแก่น: โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (บรรณาธิการ). (2535). *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า*. (พิมพ์ครั้งที่สอง). กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2528). *ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2527). *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). *วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชยันต์ วรรธนะภูติ. (2533). *รัฐ การพัฒนาชนบท และการสืบทอดลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านภาคเหนือของไทย*. ใน อนัญญา ภูชงคกุล (บรรณาธิการ). *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2533). *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับพฤติกรรมทางการเมืองของชาวภาคเหนือ*. ใน อนัญญา ภูชงคกุล (บรรณาธิการ) *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทิวทอง หงส์วิวัฒน์ และคณะ. (2531). *ปัญหาและทางออกของ ผสส./อสม. ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล*.
- เทอร์ตัน แอนดรูว์. (2533). *บรรดาอำนาจท้องถิ่นกับการแยกตัวทางสังคมในชนบท*. ใน อนัญญา ภูชงคกุล (บรรณาธิการ). *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พรพิไล เลิศวิชา. (2531). *คีรีวง: จากไพร่หนีนายถึงธนาคารแห่งขุนเขา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิหมู่บ้าน.
- พัฒนา กิติอาษา. (2544). *ท้องถิ่นนิยม*. (พิมพ์ครั้งที่สอง). กรุงเทพฯ: กองทุนอินทร์-สมเพื่อการวิจัยทางมานุษยวิทยา.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2532). *กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย: บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง พ.ศ.2475-2530*. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์.
- ศุภชัย เจริญวงศ์. (2544). *ถอดรหัสการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2539). *แคว้นสุโขทัย: รัฐในอุดมคติ*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

อนัญญา ภูงคกุล. (บรรณาธิการ). (2533). *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อนันท์ กาญจนพันธุ์. (2533). ความขัดแย้งในการใช้แรงงานในชนบทภาคเหนือของไทย. ใน *อนัญญา ภูงคกุล (บรรณาธิการ). รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อนันท์ กาญจนพันธุ์. (บรรณาธิการ). (2543). *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

## ภาษาไทย

Hirsch, P. (1990). *Development Dilemmas in Rural Thailand*. Singapore: Oxford University Press.

Hewison, K. J. (1981). The Financial Bourgeoisie in Thailand. *Journal of Contemporary Asia*. 11(4).

Pasuk Phongpaichit. (1999). *Civilising The State: State, Civil Society and Politics in Thailand*. (The Wertheim Lecture 1999). Centre for Asian Studies Amsterdam. (Unpublished).

Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.

Suchada Thaweessit. (2000). From Village to Factory 'Girl ': Shifting Narratives on Gender and Sexuality in Thailand. Unpublished Ph.D. dissertation. University of Washington.

Todaro, M. P. (1977). *Economic Development In the Third World*. New York: Longman.